

Veljko Vujacic - Victor Zaslavsky

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ

ΡΟΣΦΑΤΑ, ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ και την ανατολική Ευρώπη παρουσιάστηκε μια αναζωπύρωση του εθνικισμού. Μολονότι η εθνικιστική πολιτική παίζει ένα σημαντικό ρόλο ακόμη και σε σχετικά ομοιογενείς χώρες, η εθνική κινητοποίηση έφτασε σε πρωτοφανή επίπεδα στα πολυεθνικά κομμουνιστικά κράτη. Σήμερα δυο τέτοια κράτη —η Σοβιετική Ένωση και η Γιουγκοσλαβία—

ζουν επιπλέον και μια κρίση πολιτικής ταυτότητας.

Εβδομήντα χρόνια μετά το σχηματισμό της και σαράντα πέντε χρόνια αφότου τα σύνορά της χαράχτηκαν «οριστικά» ως συνέπεια του β' παγκόσμιου πολέμου, η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε. Η απελπισμένη απόπειρα του Γκορμπατσώφ να προάγει μια συνθήκη νέας ένωσης μέσω δημοψηφίσματος τον Μάρτιο του 1991, απέτυχε. Μετά την αποτυχία του πραξικοπήματος τον Αύγουστο του 1991 η ανεξαρτησία των χωρών της Βαλτικής αναγνωρίστηκε διεθνώς ενώ αρκετές δημοκρατίες προσέθεταν τα ονόματά τους στον κατάλογο των δημοκρατιών που ζητούσαν πολιτική ανεξαρτησία.

Κατ' αναλογία, εβδομήντα δύο χρόνια μετά τη δημιουργία της, πάνω στα ερείπια της οθωμανικής και αψβουργικανής αυτοκρατορίας και σαράντα πέντε χρόνια αφού σχηματίστηκαν τα σημερινά της σύνορα από τους κομμουνιστές του Τίτο η Γιουγκοσλαβία βρίσκεται στο μέσο εθνικών κρίσεων και εμφυλίου πολέμου. Τον Ιανουάριο του 1990 η Ένωση Κομμουνιστών της Γιουγκοσλαβίας (LCY) αυτοδιαλύθηκε τελικά, αφού από καιρό είχε γίνει φανερό ότι δεν ήταν τίποτε άλλο από μια συλλογή εθνικών κομμουνιστικών κομμάτων. Το 1990 οργανώθηκαν εκλογές σε όλες τις γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες με εντελώς διαφορετικά αποτελέσματα. Την ίδια στιγμή η ομοσπονδιακή εκτελεστική εξουσία αποπειράθηκε να πραγματοποιήσει μια εκτεταμένη μεταρρύθμιση προς την οικονομία της αγοράς, ελπίζοντας να επανενώσει τη χώρα σε μια νέα

βάση. Ο κλιμακούμενος ωστόσο εμφύλιος πόλεμος που ξέσπασε αφότου η Σλοβενία και η Κροατία αξίωσαν την ανεξαρτησία τους κατέδειξε την εσωτερική ευθραυστότητα της Γιουγκοσλαβίας. Η αδυνατότητα να διατηρηθεί η γιουγκοσλαβική ομοσπονδία έγινε τόσο φανερή που ακόμη και η ευρωπαϊκή κοινότητα, που προηγούμενα υποστήριζε έντονα τη γιουγκοσλαβική ενότητα, τείνει να αναγνωρίσει την αποσάρθρωση της Γιουγκοσλαβίας ως *fait accompli*. Αυτή η αναζωπύρωση του εθνικισμού είναι μια από τις οδυνηρότερες εκφράσεις της γενικής κρίσης των σοβιετικού τύπου κοινωνιών. Θέλοντας να εξηγήσουμε τη σημερινή αποσάρθρωση της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τις κυριότερες πηγές πολιτικής σταθερότητας στη μετασταλινική ΕΣΣΔ και τη Γιουγκοσλαβία.

Παραδοσιακή σοβιετική και γιουγκοσλαβική εθνοτική πολιτική

ΠΑΡΑ ΤΗ ΔΙΑΛΥΣΗ της Δεύτερης Διεθνούς ως επακόλουθο της αποτυχίας των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων να υποτάξουν τους εθνικιστικούς στόχους στον επαναστατικό ταξικό αγώνα, ο μαρξισμός και ο εθνικισμός αντιμετωπίζονται ακόμη ως ιδεολογικά ασυμβίβαστοι.¹ Όπως είναι ευρέως γνωστό η εθνοτική πολιτική των μπολσεβίκων στηρίχτηκε στη «μεταβατική» φύση του εθνικισμού. Ο Λένιν ωστόσο αντέληφθη το πολιτικό δυναμικό του εθνικισμού ως αρωγό στην ανατροπή της τσαρικής κυβέρνησης. Ενώ πριν την Επανάσταση οι μπολσεβίκοι δεν εκτόνησαν μια σαφή εθνοτική πολιτική, το δικαίωμα των εθνών για αυτοδιάθεση έγινε μια από τις κεντρικές συνιστώσες της πολιτικής στρατηγικής τους. Ο επιτυχής χειρισμός της δυσαρέσκειας των μειοψηφιών βοήθησε στην έλευση της νίκης των μπολσεβίκων κατά τον εμφύλιο πόλεμο του 1917-1921.² Το φάσμα της διάλυσης του νέου σοβιετικού κράτους

1. Σύμφωνα με τον Connor «ο εθνικισμός βασίζεται στην υπόθεση ότι οι θεμελιακότεροι διαχωρισμοί του ανθρώπινου είδους είναι οι πολλές κάθετες ρήξεις που καταμερίζουν τον κόσμο σε εθνοκρατικές ομάδες. Ο μαρξισμός, αντίθετα, στηρίζεται στην πεποίθηση ότι οι θεμελιακότεροι ανθρώπινοι διαχωρισμοί είναι οριζόντιες ταξικές διακρίσεις που διαπερνούν εθνικές ομαδοποιήσεις». Βλ. Walker Connor, *The National Question in*

Marxist-Leninist Theory and Strategy (Princeton: Princeton University Press, 1984), σ. 5. Για μια τυπική ανάλυση των ομοιοτήτων μεταξύ μαρξισμού-λενινισμού και εθνισμού, ιδε Anthony Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (New York University Press, 1979) σ. 115-50.

2. Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, second revised edition, (New York: Atheneum, 1968).

ανάγκασε σύντομα, ωστόσο, τους μπολσεβίκους να αλλάξουν τη θέση τους. Σύμφωνα με τον Στάλιν, τον μπολσεβίκο ειδικό στο εθνικό ζήτημα, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης θα μπορούσε να παραχωρηθεί μόνο στους «δουλευταδες» κι όχι στη «μπουρζουαζία». Σε κάθε περίπτωση, το τυπικό «δικαίωμα στην αυτοδιάθεση έως το σημείο της απόσχισης» που διατηρείτο στα μεταγενέστερα σοβιετικά (και γιουγκοσλαβικά) συντάγματα, δεν υπήρξε ποτέ πραγματική δυνατότητα.

Τελικά, μια σημαντικότερη παραχώρηση προς τα εθνικά αισθήματα ήταν ο φεντεραλισμός — μια πολιτική μορφή που είχε απορριφθεί από τους μπολσεβίκους πριν την επανάσταση. Ο σοβιετικού τύπου φεντεραλισμός επηρεάστηκε από το σταλινικό ορισμό του «έθνους», που συνέδεε γλώσσα, κουλτούρα, εθνότητα, επικράτεια, και πολιτική διοίκηση.³ Η σοβιετική ομοσπονδία αντιμετωπίστηκε ως μια συλλογή «κυρίαρχων» εθνών-κρατών, που ελέγχονταν από ένα ισχυρό κέντρο. Σαν τέτοια, δεν γινόταν αντιληπτή ως μια πραγματική ομοσπονδία, αλλά ως ένα συγκεντρωτικό κράτος.⁴

Οι τυπικές αναλύσεις των συνταγματικών διατάξεων αναφέρονται στη δημοκρατική κυριαρχία, ωστόσο είναι ανεπαρκείς εφόσον αγνοούν το περιεχόμενο της σοβιετικής εθνοτικής πολιτικής. Ο στόχος του σοβιετικού φεντεραλισμού δεν ήταν η ρύθμιση της κυριαρχίας των δημοκρατιών vis-a-vis προς το κέντρο, αλλά η προσαρμογή των εθνοτήτων στα πλαίσια μιας ολοκληρωμένης σοβιετικής διάρθρωσης που συντίθετο από τις δημοκρατίες ως μονάδες του συγκεντρωτικού κόμματος και την κρατική διοίκηση, τα επιλεγμένα στελέχη και τον κεντρικό σχεδιασμό. Αυτή η αυστηρή υπαγωγή καθιστά τη Σοβιετική Ένωση ένα συγκεντρωτικό μάλλον παρά ένα ομοσπονδιακό κράτος. Κατ' αναλογία, η σοβιετική «αυτοκρατορία» δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένας απλός «διάδοχος» της Αυτοκρατορικής Ρωσίας⁵ εφόσον αυτή η προσέγγιση καταλήγει να παραβλέπει την επίδραση της σοβιετικής εθνοτικής πολιτικής στις θεσμοποιημένες εθνότητες.

3. Jusef Stalin, *Sochineniya*, vol. 4 (Moscow: Politizdat, 1946), σ. 31-52.

4. Βλ. Josef Stalin, *Marxism and the National Question* (New York: International Publishers, 1942), σ. 12. Όπως παρατηρεί ο Pipes «η Σοβιετική Ρωσία έγινε έτσι το πρώτο μοντέρνο κράτος που έθεσε την εθνική αρχή στη βάση της ομοσπονδιακής δομής της». Pipes, *ό.π.π.*, σ. 112.

5. Βλ. Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism* (N.Y.: Capricorn Books, 1967). Για μια

πρόσφατη συζήτηση του ρωσικού φεντεραλισμού, δεξ Philip Goldman, «Perestroika: End or Beginning of Soviet Federalism?», *Telos* 84 (Summer 1990), σ. 69-88).

6. Seton-Watson, *ό.π.π.* Βλέπε επίσης Roman Szporluk, «The Imperial Legacy and the Soviet Nationalities», στους Lubomir and Mark Beissinger, *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society* (Boulder: Westview Press, 1990), σ. 1-24.

Ο σοβιετικός φεντεραλισμός οργάνωσε τις εθνικές ομάδες σε μια πολύπλοκη ιεραρχία σύμφωνα με διαφορετικά επίπεδα κρατικής υπόστασης: από δημοκρατίες της Ένωσης (15) με τον ανώτατο βαθμό «αυτορρύθμισης» ως αυτόνομες δημοκρατίες, αυτόνομες επαρχίες και εθνικές περιφέρειες, έως τη μη-εδαφική εθνότητα. Μολονότι οι δημοκρατίες δεν απελάμβαναν σχεδόν καμιά σημαντική αυτονομία, ακολουθείτο εντούτοις μια πολιτική προνομιακής μεταχείρισης «επίτιμων» εθνικοτήτων. Η προνομιακή μεταχείριση συμπεριλάμβανε ένα αναλογικό σύστημα που ευνοούσε τους γηγενείς πληθυσμούς να εισέλθουν στην ανώτατη εκπαίδευση (εγκαθιδρυμένο ήδη τη δεκαετία του '20) και σε επαγγελματικές, διαχειριστικές και διοικητικές θέσεις. Αυτή η πολιτική, που είναι γνωστή ως «στελεχοποίηση γηγενών» (korenizatsiya) ήταν μια σημαντική παραχώρηση στα εθνικά αισθήματα και, κατά τη διάρκεια της περιόδου Μπρέζνιεφ, διευκόλυνε την καθιέρωση σταθερών γηγενών πολιτικών ελίτ των οποίων η τοπική επιρροή μπόρεσε αργότερα να επιτρέψει την πολιτική κινητοποίηση ενάντια στο κέντρο.⁷

Μια άλλη συνιστώσα της πολιτικής προνομιακής μεταχείρισης ήταν η καθιέρωση των κατ' ουσίαν ταυτόσημων εκπαιδευτικών, επιστημονικών και οικονομικών θεσμών σε κάθε δημοκρατία. Όλες οι δημοκρατίες της Ένωσης έχουν παρόμοιες γραφειοκρατικές και εκπαιδευτικές δομές, ινστιτούτα έρευνας και Ακαδημίες Επιστημών, Ενώσεις Συγγραφέων, κρατικούς εκδοτικούς οίκους και τα ανάλογα. Αυτή η πολιτική «δομικού ισομορφισμού» στηρίχτηκε στις εθνικές μεσαίες τάξεις — ιδιαίτερα σε περιόδους υψηλής κοινωνικής κινητοποίησης, που ήταν χαρακτηριστική της φάσης «εκβιομηχάνιση συν εξηλεκτρισμός», αλλά επίσης και στη συνέχεια, όταν το πέρασμα των εκπαιδευτικών προνομίων στους «κληρονόμους» ενισχύθηκε από το διαχωρισμό πόλης και υπαίθρου. Έτσι η δημιουργία «κομπραδόρικων» εθνικών μεσαίων τάξεων ολοκλήρωσε τους εθνικισμούς στο σοβιετικό πλαίσιο και διαίρεσε γηγενείς εθνικές ομάδες στη βάση της διαμονής.

Η σοβιετική εθνοτική πολιτική θεσμοποίησε την εθνότητα μέσω του συστήματος των εσωτερικών διαβατηρίων που εισήχθη το 1932. Εκτός από τη στοιχειώδη πληροφορία, που αφορούσε τη γέννηση και τη διαμονή, το διαβατήριο περιέχει εγγραφές για την κοινωνική και την εθνική προέλευση. Από το τέλος του 1930, αυτή η πρακτική καταχώρησης της εθνικότητας μετέτρεψε την εθνότητα σ' ένα αποδοτέο κοινωνικό χαρακτηριστικό αφού η εθνότητα κάθε νεογέννητου καθορίζεται από αντίστοιχες εγγραφές στα διαβατήρια των γονέων. Μόνο σε περιπτώσεις μικτών γάμων είναι νομικά δυνατό να επιλέξει

---

7. Αυτό τονίστηκε από τον Alexander Motyl (N.Y.: Columbia University Press, 1990). στο *Sovietology, Nationality, Rationality*

κάποιος εθνικότητα. Μια από τις αθέλητες συνέπειες αυτής της πολιτικής υπήρξε η εθνική ομοιογενοποίηση στις δημοκρατίες της Ένωσης, εφόσον ακόμη και σε περιπτώσεις μικτών γάμων τα παιδιά διάλεγαν συχνά να γίνουν μέλη της επίτιμης εθνικότητας ώστε να τύχουν προνομιακής μεταχείρισης.

Έτσι η «επίτιμη εθνικότητα» έγινε ένα από τα σπουδαιότερα κριτήρια της κοινωνικής στρωμάτωσης. Αν και σε πολλές περιπτώσεις αυτό το status παραχωρείτο σε εθνικές ομάδες με αυξημένη αίσθηση εθνικού γοήτρου, σε άλλες εδημιουργείτο με διοικητική εντολή που κατηγοριοποιούσε τοπικούς πληθυσμούς σύμφωνα με κεντρικές διαταγές. Η κύρια συνέπεια αυτής της πολιτικής ήταν η καθιέρωση ενός συστήματος εθνικής στρωμάτωσης στα πλαίσια των δημοκρατιών της Ένωσης, με μειονότητες που καταλάμβαναν μια υποδεέστερη θέση.

Η προπολεμική στάση των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών προς τη Γιουγκοσλαβία ήταν εξίσου αμφίλογη με αυτή των μπολσεβίκων όσον αφορά τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Τσαρικής Αυτοκρατορίας.* Μόνο μετά το διαμελισμό της χώρας που ακολούθησε την επέμβαση των Ναζί τον Απρίλιο του 1941 (και ακόμη περισσότερο, τη γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση) το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (καθοδηγούμενο από τον Τίτο από το 1937) υποστήριξε ευθέως το ξαναχτίσιμο της χώρας με βάση τα παλιά, ή κατά τι επεκταμένα, σύνορά της.

Η επιτυχία των παρτιζάνων στη Γιουγκοσλαβία σχετιζέτο με την προσφυγή των κομμουνιστών σε αρκετές, εάν όχι σε όλες, εθνικές μειονότητες στις οποίες υπόσχονταν εθνική «αυτοδιάθεση» μετά τον πόλεμο.⁸ Οι κομμουνιστές υποσχέθηκαν να θέσουν ένα τέλος στη μεσοπολεμική «Μείζονα Σερβική Ηγεμονία» και τον κεντρισμό και το κράτος επρόκειτο να αναδιοργανωθεί σε ομοσπονδιακή βάση, σύμφωνα με το σοβιετικό μοντέλο. Το γιουγκοσλαβικό σύνταγμα του 1946, που βασιζόταν στη σταλινική θεσμοποίηση του φεντεραλισμού το 1936, διαίρεσε τη χώρα σε έξι δημοκρατίες, μια αυτόνομη επαρχία (Βοϊβοδίνα) και μια αυτόνομη περιφέρεια (Κόσοβο). Όλες οι αυτόνομες υπομονάδες ευρίσκονταν εντός της μεγαλύτερης δημοκρατίας —Σερβία— και σχεδιάστηκαν ώστε να αναχαιτίζουν τις βλέψεις των υποστηρικτών του σερβικού συγκεντρωτισμού. Όπως στη Σοβιετική Ένωση, τα σύνορα των δημοκρατιών δεν αντανakλούσαν πάντα εθνικά σύνορα. Τουλάχιστον μια δημο-

8. Ivan Avankumovic, *History of the Communist Party of Yugoslavia* (Aberdeen: The Aberdeen University Press, 1964). Βλ. επίσης Paul Shoup, *Communism and the Yugoslav Question* (N.Y. and London: Columbia University

Press, 1968), σ. 13-60.

9. R. V. Burks, *The Dynamics of Communism in Eastern Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1961).

κρατία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη δημιουργήθηκε ως συμβιβασμός μεταξύ Σέρβων και Κροατών (οι δυο μεγαλύτερες εθνικές ομάδες) και δεν είχε μια απόλυτα προνομιά εθνικότητα. Παρ' όλα αυτά οι γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες σχεδιάστηκαν ως «πατρίδες» για ιθαγενείς εθνότητες που κατοικούσαν σ' αυτές.

Όπως στη Σοβιετική Ένωση, ο γιουγκοσλαβικός φεντεραλισμός σκόπευε να ικανοποιήσει ψυχολογικές ανάγκες για αυτόνομη ύπαρξη παρά να προμηθεύσει πραγματική κυριαρχία.¹⁰ Έως τα μέσα της δεκαετίας του '60, η Γιουγκοσλαβία παρέμεινε ένα συγκεντρωτικό κράτος, ελεγχόμενο από το Κόμμα, με τη βοήθεια της μυστικής αστυνομίας. Η σύνδεση, κατά συνέπεια, μεταξύ επικράτειας, διοίκησης και εθνικότητας που ήταν τυπική στη Σοβιετική Ένωση αντιγράφηκε στη Γιουγκοσλαβία. Μολονότι η πολιτική της γηγενοποίησης των βασικών στελεχών ακολούθησε το σοβιετικό πρότυπο, στην πράξη δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί αμέσως μετά τον πόλεμο. Η σχετική υπεραντιπροσώπευση Σέρβων και Μαυροβουνίων στελεχών σε ομοσπονδιακούς θεσμούς σχετιζόταν, ωστόσο, περισσότερο με το πρότυπο της κομμουνιστικής στρατολογίας κατά την περίοδο του πολέμου παρά με συνειδητές εθνικιστικές προκαταλήψεις.¹¹ Οι δημοκρατίες βρίσκονταν στα χέρια των τοπικών επαγγελματικών στελεχών, και τις θεωρούσαν όλο και περισσότερο ως πραγματική τους βάση πολιτικής εξουσίας. Όπως στη Σοβιετική Ένωση, η πολιτική του δομικού «ισομορφισμού» σε συσχετισμό με το φεντεραλισμό γοήτευσε τις εθνικές μεσαίες τάξεις που ωφελήθηκαν από την υψηλή κοινωνική κινητοποίηση κατά τη διάρκεια της εκστρατείας εκβιομηχάνισης, βρέθηκαν σε «ιδικά τους» κρατικά διαμερίσματα και είχαν ένα επίπεδο ζωής αξιοσημείωτα υψηλότερο από αυτό των αγροτών προγόνων τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι νέοι πολιτιστικοί θεσμοί βοήθησαν να δημιουργηθούν τοπικές ομάδες διανόησης σε μια πρωτοφανή κλίμακα και τελικά καλλιέργησαν την εθνική συνείδηση.¹²

10. Σύμφωνα με τον Vucinich «Μολονότι επίσημα χαρακτηρίζεται ομοσπονδιακό κράτος, η Γιουγκοσλαβία μοιάζει περισσότερο με ενιαίο κράτος». Βλ. Wayne Vucinich, «Nationalism and Communism», στον Vucinich, ed., *Contemporary Yugoslavia. Twenty Years of Socialist Experiment* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969), σ. 253.

11. Shoup, *όπ.π.*, σ. 121-22· Burks, *όπ.π.*

12. Αυτό αληθεύει ειδικά στη Μακεδονία, όπου μια πρακτικά νέα «μακεδονική» γλώσσα

κωδικοποιήθηκε τη δεκαετία του '60 και όπου η μακεδονική εθνική συνείδηση καλλιεργήθηκε εσκεμμένα. Οι Μαυροβούνιοι που είχαν μια ξεχωριστή κρατική ταυτότητα και παράδοση, αλλά όχι και μια εθνική συνείδηση σημαντικά διαφορετική από των Σέρβων, έγιναν «εθνικότεροι» σαν αποτέλεσμα της κομμουνιστικής εθνοτικής πολιτικής. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί για τους μουσουλμάνους της Βοσνίας, που είχαν μια διακριτή θρησκευτική αλλά όχι κατ' ανάγκη εθνική ταυτότητα (αφού είναι εθνικά Σέρβοι ή Κροάτες από κα-

Παραχωρώντας περισσότερες εξουσίες στις δημοκρατίες (που δεν ήταν αυτόνομες επικράτειες), η γιουγκοσλαβική εθνοτική πολιτική αποδείχτηκε περισσότερο ευέλικτη από το σοβιετικό αντίστοιχό της. Μολονότι υπήρξε προνομιακή μεταχείριση ανάλογα με την κοινωνική προέλευση, δεν υπήρξε αντίστοιχο ποσοστικό σύστημα για εθνικές ομάδες στους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές δεν εφάρμοσαν άμεση αναλογικότητα στους εκπαιδευτικούς θεσμούς, αφήνοντας περιθώρια για μεγαλύτερη οριζόντια κινητικότητα και δεν μετέτρεψαν την εθνικότητα σε ένα καταλογιστέο «αιματικό» χαρακτηριστικό.¹³ Στη Γιουγκοσλαβία οργανώνονταν απογραφές κάθε δέκα χρόνια και η επιλογή του status της εθνικότητας ή της εθνικής μειονότητας μπορούσε να γίνει ελεύθερα (συμπεριλαμβανομένων των χαρακτηρισμών «Γιουγκοσλάβος» και «Μουσουλμάνος» —ο τελευταίος εισήχθη τη δεκαετία του '60 ως παραχώρηση στους Μουσουλμάνους της Βοσνίας, σερβικής ή κροατικής προέλευσης)— και αλλαγές εθνικότητας δεν ήταν ασυνήθιστες.

Η Γιουγκοσλαβία ουδέποτε είχε κάτι ανάλογο με το σοβιετικό εσωτερικό σύστημα διαβατηρίων και, μολονότι το κέντρο έλεγχε τον καταμερισμό εργασίας, από τα μέσα της δεκαετίας του '60 οι εργαζόμενοι μπορούσαν να επιλέξουν τον τόπο απασχόλησής τους.¹⁴ Έτσι τα διεθνικά σύνορα δεν ήταν άκαμπτα χαραγμένα όπως στη Σοβιετική Ένωση. Η αποτυχία της κολλεκτιβοποίησης μετά τον πόλεμο και η απουσία ενός συστήματος εσωτερικού διαβατηρίου διατήρησαν την παραδοσιακή αγροτική κοινωνία και τη βοήθησαν να ολοκληρωθεί ορθότερα με το αστικό της αντίστοιχο. Μια άλλη ομοιότητα μεταξύ γιουγκοσλαβικής και σοβιετικής εθνοτικής πολιτικής ήταν η αντίστοι-

ταγωγή). Δες Shoup, *όπ.π.*

13. Η αναλογικότητα στις τοπικές και ομοσπονδιακές κυβερνητικές δομές, ωστόσο, ήταν ευθύς εξ αρχής αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των δημοκρατιών, ειδικά εξ αιτίας της επικράτησης των επαγγελματικών στελεχών της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Στο τέλος του '60 και τις αρχές του '70 η αρχή της «ισοτιμίας» εισήχθη με στόχο να εξισώσει την αντιπροσώπευση των δημοκρατιών στους ομοσπονδιακούς θεσμούς. Για το σύμπλεγμα της διαμάχης μεταξύ των δημοκρατιών που οδήγησε στην αποδοχή μιας νέας εξισωτικής πολιτικής, δες Steven Burg, *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia* (Princeton, N.J.: Princeton University Press,

1983).

14. Επιπρόσθετα, οι Γιουγκοσλάβοι εργάτες, αφού δόθηκαν διαβατήρια, μετανάστευσαν *μαζικά* στη Δυτική Ευρώπη στο μέσο της δεκαετίας του '60. Η αποδοχή της αναπόφευκτης ανεργίας, και τα πελώρια κοινωνικά έξοδά της οδήγησε τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές να δώσουν διαβατήρια στους πολίτες τους — μια κίνηση που ανέβαλε τις κοινωνικές (και εθνικές) εκρήξεις. Η Γιουγκοσλαβία όχι μόνο απέφυγε το σοκ μιας μαζικής «προλεταριοποίησης» και ανεργίας αλλά το εισόδημα που προήλθε από τους *gastarbeiter* στη Δυτική Ευρώπη ανέβασε το επίπεδο ζωής των οικογενειών τους στη Γιουγκοσλαβία.

χη στράτευση του καθεστώτος στην «εξίσωση» της ανάπτυξης μεταξύ διαφορετικών ομοσπονδιακών μονάδων. Ευθύς εξ αρχής, αυτός ο προσανατολισμός «καταφατικής δράσης» της εθνοτικής πολιτικής εξαρτήθηκε από την ικανότητα ενός ισχυρού κεντρικού κράτους να κατανέμει τεράστιες επενδύσεις σε μη αναπτυγμένες περιοχές ή να αναδιανέμει προσόδους μέσω μεταφοράς ποσών από πλουσιότερες δημοκρατίες.

Τα επενδυτικά και αναδιανεμητικά πρότυπα ποτέ δεν είχαν πλήρη επιτυχία στους στόχους τους — ακόμη και στο πλαίσιο συγκεντρωτικών οικονομικών σοβιετικού τύπου. Εν γένει, ωστόσο, φτωχότερες δημοκρατίες κατείχαν υψηλότερα ποσοστά επενδύσεων, μολονότι καμιά δημοκρατία δεν ευνοείτο περισσότερο ή λιγότερο στον ανταγωνισμό για κρατικές επενδύσεις.¹⁵ Η «εξισωτική» πολιτική συνεισέφερε έτσι στην ενσωμάτωση της εθνότητας, ειδικά σε παραδοσιακά καθυστερημένες περιοχές. Αυτή η πολιτική απέτυχε στη Σοβιετική Ένωση: η σχετική διαβάθμιση των δημοκρατιών με όρους διαφορετικών δεικτών ανάπτυξης δεν άλλαξε ποτέ σημαντικά. Αυτό δεν έχει καμιά σχέση με την απροθυμία των σοβιετικών ηγετών να υποστηρίξουν μη αναπτυγμένες περιοχές, αλλά με τις γενικές αποτυχίες των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών, την υπέρμετρη εκμετάλλευση των πηγών, τη χαμηλή εργασιακή παραγωγικότητα στις μη αναπτυγμένες δημοκρατίες και ειδικά τη δημογραφική έκρηξη στις παραδοσιακά μουσουλμανικές περιφέρειες.¹⁶

Παρά τη μεγαλύτερη ευελιξία και τις πρωιμότερες απόπειρες μεταρρύθμισης, το γιουγκοσλαβικό καθεστώς τάχθηκε επίσης υπέρ μιας πολιτικής εξισωτισμού. Αμέσως μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο καταστρώθηκαν φιλόδοξα σχέδια για την ανάπτυξη των φτωχότερων δημοκρατιών όπως το Μαυροβούνιο, η Μακεδονία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Το σχίσμα μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Σοβιετικής Ένωσης το 1948 εξηγεί μερικές εξαιρέσεις σ' αυτή την πρακτική.¹⁷ Αργότερα ωστόσο με τη σταθεροποίηση του γιουγκοσλαβικού

15. Stephe White, «The Supreme Soviet and Budgetary Policy in the USSR», *British Journal of Political Science* (1982), σ. 75-94. Donna Barry, *Outside Moscow. Power, Politics and Budgetary Policy in the Soviet Republics* (N.Y.: Columbia University Press, 1987).

16. Μια σύγκριση των εκπαιδευτικών επιτευγμάτων σε διαφορετικές δημοκρατίες φανερώνει τη συνεχιζόμενη στράτευση του σοβιετικού καθεστώτος στην «εξίσωση». Μολονότι οι Ρώσοι, οι Γεωργιανοί, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι επέτυχαν σταθερά ανώτερα

εκπαιδευτικά επίπεδα από άλλες εθνικές ομάδες, θα μπορούσε να φανεί εκπληκτικό ότι τα εκπαιδευτικά επιτεύγματα των ντόπιων εργατών στην Κεντρική Ασία υπερέβησαν τον εθνικό μέσο όρο για την ίδια κατηγορία. Gertrude E. Schroeder, «Social and Economic Aspects of the Nationality Problem», στον Robert Conquest, ed., *The Last Empire* (Stanford, CA: Hoover Institutions Press, 1986), σ. 290-314.

17. Η ανάγκη να θεμελιωθούν στρατηγικές στρατιωτικές βιομηχανίες μακριά από τα σύ-

κομμουνισμού προσφέρθηκε σημαντική βοήθεια σε βραδύτερα αναπτυσσόμενες περιφέρειες δίχως τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Αυτή η αποτυχία σχετίζεται με τη χαμηλή εργασιακή παραγωγικότητα, με μια πολιτική ασύνδετης παροχής βοήθειας και, τουλάχιστον στην περίπτωση του Κόσοβου, με υψηλή πληθυσμιακή αύξηση. Στο περισσότερο αποκεντρωμένο σύστημα της Γιουγκοσλαβίας αυτό υπήρξε αποτέλεσμα της επιθυμίας των τοπικών κομματικών αφεντικών να ευνοήσουν την οικονομική αυτάρκεια της δημοκρατίας και, ως εκ τούτου, να δημιουργήσουν μια ισχυρότερη πολιτική βάση.¹⁸

Όπως στη Σοβιετική Ένωση, η εξισωτική πολιτική ήταν επιτυχέστερη στην κουλτούρα. Η προαγωγή των τοπικών γλωσσών, η καθιέρωση δημοκρατικών πολιτιστικών θεσμών και μια γενική βελτίωση στις κοινωνικές υπηρεσίες όπως η εκπαίδευση και η δημόσια υγεία συνεισέφεραν στην αύξηση μιας γηγενούς τάξης ειδικών. Για όσο χρονικό διάστημα η ευρεία οικονομική αύξηση και η εξωτερική πίστη μπορούσαν να στηρίζουν μια τέτοια πολιτική, βοηθήθηκε η ανάδυση εθνικών μεσαίων τάξεων. Μια από τις πλέον επιζήμιες αθέλητες συνέπειες, ωστόσο, υπήρξε η υπερπαραγωγή ειδικών τους οποίους η περισσότερο προσανατολισμένη προς την αγορά γιουγκοσλαβική οικονομία δεν μπορούσε να απορροφήσει.¹⁹

Σε συνδυασμό με τις διχαστικές όψεις του εσωτερικού συστήματος διαβήτηρων, οι εθνικές συγκρούσεις ενθαρρύνθηκαν από το σοβιετικό φεντεραλισμό, ο οποίος διαβάθμιζε τις εθνικότητες σύμφωνα με τα επίπεδα κρατικής υπό-

νορα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενόησε τη Βοσνία—Ερζεγοβίνη και την Κροατία, ενώ προσπάθειες να αυξηθεί το εμπόριο με τη Δύση ενόησαν περισσότερο αναπτυγμένες περιοχές—ειδικά τη Σλοβενία. Έτσι μεταξύ 1947 και 1963 η Σλοβενία δέχτηκε τρεις φορές περισσότερο *per capita* επενδύσεις από το Κόσοβο. Δες Fred Singleton and Bernard Carter, *The Economy of Yugoslavia* (N.Y.: St. Martin's Press, 1982), σ. 220.

18. Εφόσον τη δεκαετία του '60 το ζήτημα των αποκαλούμενων «πολιτικών εργοστασίων» έδωσε αφορμή για διαφωνίες μεταξύ οικονομολόγων όσον αφορά τη σχετική συνεισφορά τους στην οικονομική ανεπάρκεια στη Γιουγκοσλαβία. Δες Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment, 1948-1974* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1977).

19. Danilo Mrksic, *Srednji Slojeki u Jugosla-*

viji (Belgrade: IPS, SSO Srbije, 1987). Αυτά τα αφομοιωτικά χαρακτηριστικά της σοβιετικής και γιουγκοσλαβικής εθνοτικής πολιτικής ήταν η άλλη, μη καταπιεστική πλευρά των «*divide et impera*» στρατηγικών των κυρίαρχων κομμουνιστικών κομμάτων. Αυτά δεν θα έπρεπε να μειωθούν από τα αποτελέσματα της σταλινικής τρομοκρατίας σε όλες κατ' ουσίαν τις σοβιετικές δημοκρατίες, τις ενοκταρίσεις των τοπικών κομματικών στελεχών, τον επαναποικισμό και την εξόντωση εθνικών πληθυσμών που κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τα στρατεύματα κατοχής, τη βίαιη ενσωμάτωση των βαλτικών κρατών, τη γενοκτονία της Ουκρανίας κλπ., που ιστορικά είναι πρωτόκουστα. Το σοβιετικό καταναγκαστικό apparatus συνέχισε να διατηρεί εσωτερική σταθερότητα, ακόμη και μετά το θάνατο του Στάλιν.

στασης, διανέμοντας άνισα «εθνικές ανταμοιβές». Η αυθαίρετη χάραξη συνόρων, ειδικά στην Κεντρική Ασία, βοήθησε να αποτραπεί μια «υπερεθνική» θρησκευτική αντιπολίτευση προς το καθεστώς, και έστρεψε τις εθνικές ομάδες τη μια εναντίον της άλλης. Τέλος, τα άκαμπτα σύνορα μεταξύ πόλης και υπαίθρου, μια συνέπεια της κολλεκτιβοποίησης και της άρνησης διαβατηρίων στους συνεταιριστές αγρότες, διαχώρισε εσωτερικά τις εθνικές ομάδες, σύμφωνα με την «τάξη» και την επικράτεια, υπονομεύοντας τη συλλογική δράση.²⁰

Μολονότι δεν έφτασε στο επίπεδο των σταλινικών δεδομένων, ο ρόλος της τρομοκρατίας στην «ειρήνευση» των εθνικιστικών δυνάμεων μετά τον αιματηρό γιουγκοσλαβικό εμφύλιο πόλεμο δεν πρέπει να υποτιμάται. Το μακελειό του Bleiburg, ο διωγμός της Καθολικής Εγκλησίας, η εκκαθάριση των Σέρβων τσέτνικων και η τυφλή δολοφονία πολιτών ως «δοσίλογων» ή απλά αντιπολιτευόμενων στην κομμουνιστική πολιτική ήταν παντού αναπόσπαστα μέρη της εδραίωσης της κομμουνιστικής εξουσίας στη Γιουγκοσλαβία. Σε μια ύστερη, περισσότερο «φιλελεύθερη» φάση, ο καταναγκασμός χρησιμοποιήθηκε επιλεκτικά ενάντια στα τοπικά εθνικιστικά κινήματα που απειλούσαν την εδαφική ακεραιότητα της χώρας (Κροατία, 1970-71· Κόσσοβο, 1981).

Όπως υπέδειξε ο Παύλοβιτς, το κομμουνιστικό κόμμα «έθεσε σε ισχύ μια πολιτική που στόχευε αντισταθμιστικά να ρίξει τη μια εθνότητα εναντίον της άλλης. Στηριζόταν στις περιφερειακές ομάδες ώστε να αποδυναμώσει τις κεντρικές, ιδιαίτερα τους Σέρβους και τους Κροάτες, τους οποίους ήθελε να εξισώσει».²¹ Μολονότι αυτή η πολιτική σχεδιάστηκε για να ενσωματώσει μειονότητες που δεν αναγνωρίζονταν από το προπολεμικό καθεστώς, ενίσχυσε επίσης φυγόκεντρες τάσεις πολλαπλασιάζοντας τις «εθνικές» ομάδες. Το άνευ ρυθμίσεων καθεστώς των μειονοτήτων εντός των δημοκρατιών έγινε ένα άλλο σπουδαίο πρόβλημα. Ήταν η Κροατία, με τη μεγάλη σερβική μειονότητα, ένα κράτος του κροατικού λαού ή μια πολυεθνική δημοκρατία; Ήταν η Σερβία, με τη μεγάλη αλβανική μειονότητα, μια εθνικά σερβική επικράτεια ή μια πολυεθνική δημοκρατία; Αυτές οι ερωτήσεις ουδέποτε απαντήθηκαν συνταγματικά και τελικά επέφεραν τον εμφύλιο πόλεμο.

20. Για τη σχέση μεταξύ τάξεων, περιφέρειας και εθνικής στρωμάτωσης, δεσ Victor Zaslavsky, *The Neo-Stalinist State* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1982).

21. Steven Pavlowitch, *The Improbable Survivor. Yugoslavia and its Problems* (Columbus, OH: Ohio State University Press, 1983), σ. 71.

Η αποτυχία της κομμουνιστικής εθνικής πολιτικής στη Γιουγκοσλαβία

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ πολιτικής ξεκίνησε τη δεκαετία του '60. Το σοβιετο-γιουγκοσλαβικό σχίσμα του 1948 ενίσχυσε τις γιουγκοσλαβικές μεταρρυθμίσεις.²² Η απομάκρυνση του *de facto* αρχηγού της εσωτερικής ασφάλειας, Αλεξάντερ Ράνκοβιτς, ύστερα από ένα παρατεταμένο αγώνα μεταξύ φιλομεταρρυθμιστών ηγετών σε δημοκρατίες όπως η Σλοβενία και η Κροατία και τη σερβική πολιτική βάση του Ράνκοβιτς,²³ έλεισε τη σταλινική φάση του γιουγκοσλαβικού κομμουνισμού. Η διαμάχη μεταξύ ρεφορμιστών και συγκεντρωτικών αφορούσε την κατανομή των επενδυτικών κονδυλίων και πίστewων στις υπανάπτυκτες περιοχές. Η ανεπάρκεια αυτών των επενδύσεων προκάλεσε δυσάρεσκα στη Σλοβενία και την Κροατία, που οι ηγέτες τους συνηγορούσαν για μεγαλύτερη αποκέντρωση και οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Ο θρίαμβος του «ρεφορμιστικού συνασπισμού» σήμαινε μια σημαντική μεταβίβαση πολιτικής εξουσίας, το μετασχηματισμό ενός έως τότε ενιαίου κράτους, σε ένα περισσότερο ομοσπονδιακό και μια στράτευση σε οικονομικές μεταρρυθμίσεις — όλες υπό την αιγίδα της Ένωσης των Κομμουνιστών.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1960 η εξουσία μετατοπίστηκε προς τους ηγέτες του δημοκρατικού κόμματος και το τεχνο-διοικητικό στρώμα που ενδιαφερόταν για τις μεταρρυθμίσεις που στρέφονταν στην αγορά. Αυτή ωστόσο η αποκέντρωση δεν «έλυσε» το εθνικό ζήτημα. Δημοκράτες ηγέτες τόνιζαν σταθερά εθνικιστικούς στόχους και ζητούσαν την αποκέντρωση των εναπομεινάντων ομοσπονδιακών θεσμών. Η πρόκληση προς το πολιτικό κέντρο δεν ήρθε μόνο από τη Σλοβενία και την Κροατία, αλλά και από φιλομεταρρυθμιστές Σέρβους ηγέτες. Την ίδια στιγμή, τα παράπονα εναντίον της οικονομικής επικυριαρχίας του κέντρου παρέμεναν, ειδικά στην Κροατία, όπου οι κεντρικές τράπεζες του Βελιγραδίου και οι μονοπωλιακές εταιρείες εισαγωγών-εξαγωγών αντιμετωπίστηκαν σαν απαλλοτριωμένος «κροατικός» πλούτος.²⁴ Η κροατική κρίση του 1971 σήμανε το τέλος του γιουγκοσλαβικού ισοδύναμου της *περεστρόικα*. Το κέντρο, ωστόσο, διατηρήθηκε. Η καθίερηση των περιφερειακών ηγετών στην Κροατία, τη Σλοβενία και τη Σερβία και η

22. Rusinow, *όπ.π.* Για μια διαφορετική προσέγγιση βλέπε Pedro Ranet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1985* (Bloomington: Indiana University Press, 1984).

23. Paul Lendvai, *Eagles in Cobwebs: Na-*

tionalism and Communism in the Balkans (New York: Anchor Books, 1969).

24. Rusinow, *όπ.π.*, σ. 249-50, και Ramet, *όπ.π.* σ. 104-77.

αντικατάστασή τους από επαγγελματικά στελέχη αφοσιωμένα προσωπικά στον Τίτο σήμαινε το τέλος του σύντομης διάρκειας γιουγκοσλαβικού πειράματος.

Η δραματική «επίλυση» της κρίσης έδειξε την τάση των κομμουνιστικών ηγετών να χρησιμοποιήσουν την αποκέντρωση για να χτίσουν ισχυρές εθνικές περιφέρειες ψηφοφόρων, που θα μπορούσαν τελικά να τους αντικαταστήσουν κάτω από «περισσότερο δημοκρατικές» συνθήκες — όπως και συνέβη τελικά σ' έναν αριθμό γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών. Αντίστοιχα, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις έδειξαν την αποτυχία της παραδοσιακής «εξισωτικής» πολιτικής, που επιδείνωσε τις εντάσεις μεταξύ περισσότερο και λιγότερο αναπτυγμένων δημοκρατιών και φανέρωσε την τελική ασυμβατότητα των οικονομικών συμφερόντων τους. Εν συντομία οι λιγότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες ήταν «φυσικοί» υποστηρικτές της αναδιανεμητικής πολιτικής του καθεστώτος, ενώ η Κροατία, η Σλοβενία και η Βοϊβοδίνα είχαν κάθε λόγο να την αντιστρατεύονται. Κατά συνέπεια, όλες οι μεταρρυθμίσεις προς την αγορά που υποστηρίζονταν από το ομοσπονδιακό κέντρο μπορούσαν να υπονομευτούν από ισχυρούς περιφερειακούς ηγέτες που επιδίωκαν ασυμβίβαστους στόχους. Επιπρόσθετα, ο συνδυασμός εθνότητας, επικράτειας, γλώσσας και διοίκησης, κατέληξε στη δημιουργία των προϋποθέσεων για ανεξάρτητη κρατική υπόσταση: συνταγματικά εγγυημένη πολιτική, οικονομική και πολιτιστική κυριαρχία. Στο περισσότερο αποκεντρωμένο σύστημα της Γιουγκοσλαβίας η διαδικασία αυτή εκδηλώθηκε νωρίτερα από τη Σοβιετική Ένωση.²⁵

Ήταν οι μεταρρυθμίσεις προς την αγορά ασυμβίβαστες με τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας; Στις αρχές της δεκαετίας του '70 ισχυροί ηγέτες, υποστηριζόμενοι από την προσωπική αυθεντία του Τίτο, μπορούσαν να υποσχονται μεταρρυθμίσεις προς την αγορά. Από αυτή την άποψη, η Γιουγκοσλαβία μπορεί να συγκριθεί με την Ισπανία του Φράνκο, που εκείνη την εποχή βρισκόταν στο ίδιο περίπου επίπεδο ανάπτυξης. Μια μετάβαση σ' ένα περισσότερο δημοκρατικό σύστημα με ένα ισχυρό κέντρο, στρατευμένο στην οικονομική ευμάρεια θα ήταν πιθανή. Η ίδια η λογική των κομμουνιστικών καθεστώτων, ωστόσο, αντιμαχόταν μια τέτοια λύση. Αντί ενός καθεστώτος αυταρχικού, προσανατολισμένου στην οικονομία της χώρας η «λύση» στη γιουγκοσλαβική εθνική κρίση πήρε μια διαφορετική μορφή. Το κομματικό κέντρο επανεδραίωσε την εξουσία του με τη βοήθεια του στρατού και στη συνέχεια, κατέστρεψε συνταγματικά τις εναπομείναντες εξουσίες των ομοσπον-

25. Juan Linz «Totalitarian and Authoritarian Regimes», στους Fred Greenstein and Nelson Polsby, eds., *Handbook of Political Science*

(Reading, M.A.: Addison-Wesley Publishing Company, 1975), vol. 3, σ. 336-50.

διακών σωμάτων. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, η χώρα βρέθηκε στο χάος, μολονότι η κυριαρχούμενη από το κόμμα ομοσπονδία εξαρτιόταν όλο και περισσότερο από την προσωπική εξουσία του Τίτο.²⁶ Την ίδια στιγμή, οι σπόροι των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που ρίχτηκαν προς το τέλος του '60 ουσιαστικά καταστράφηκαν με την επιβολή μιας αυτοδιαχειριζόμενης «οικονομίας δια της συμφωνίας» η οποία υπερφόρτωσε τις επιχειρήσεις και αποδυνάμωσε την αναδυόμενη «τάξη των διαχειριστών».

Αυτή η πολιτική ήταν καταστροφική.²⁷ Η αναπτυσσόμενη εξάρτηση της γιουγκοσλαβικής οικονομίας από εξωτερικές πιστώσεις ακολούθηθηκε από χρόνια έλλειψη επενδύσεων και αυξημένη διαφθορά του κυρίαρχου apparatus. Ταυτόχρονα, οι παραχωρήσεις προς τις εθνικές ελίτ υπονόμευσαν την ικανότητα του ομοσπονδιακού κέντρου να δρα ως ένας αυτόνομος παράγοντας μια συνέπεια καταφανέστατη σήμερα, όταν ο πρωθυπουργός της ομοσπονδίας, Άντε Μάρκοβιτς, ανοικτός συζητητής της πρώτης γνήσιας μεταρρύθμισης προς την αγορά, παρέλυσε εξ αιτίας των «ακυβέρνητων» δημοκρατιών.

Η αποτυχία της παραδοσιακής εθνοτικής πολιτικής, έγινε φανερή στην κυριότερη αλβανική επαρχία του Κόσσοβο το 1981. Η πλέον υπανάπτυκτη περιοχή της Γιουγκοσλαβίας, το Κόσσοβο, δέχτηκε δυσανάλογα μικρά ποσά της ομοσπονδιακής βοήθειας κατά τη διάρκεια του '70 στην προσπάθεια να ενσωματωθεί η αλβανική μειονότητα στο σλαβικό κράτος. Η αλβανική έγινε η επίσημη γλώσσα της επαρχίας, τα τοπικά επαγγελματικά στελέχη προήχθηκαν και μια εθνική διανόηση με αυτοσυνείδηση εκπαιδεύτηκε στο πανεπιστήμιο της Πριστίνια. Ακόμη και με τα υπερτροφικά γιουγκοσλαβικά στάνταρ, το πανεπιστήμιο της Πριστίνια ήταν υπερμεγέθες: το 1981 είχε ήδη 26.000 φοιτητές και σήμερα έχει περισσότερους φοιτητές από κάθε άλλο γιουγκοσλαβικό πανεπιστήμιο.²⁸ Την ίδια στιγμή, το Κόσσοβο ζούσε μια δημογραφική έκρηξη: με ένα ετήσιο ποσοστό αύξησης 2,5% οι Αλβανοί της Γιουγκοσλαβίας είναι ο ταχύτερα αναπτυσσόμενος ευρωπαϊκός πληθυσμός.²⁹ Από τότε που η Γιουγκοσλαβία εγκατέλειψε τη σοβιετικού τύπου πολιτική πλήρους απασχόλησης, ένας αυξανόμενος αριθμός πανεπιστημιακών απόφοιτων δεν μπορούσε να βρει εργασία, παρά την ομοσπονδιακή κατανομή των όχι και πάντα φρόνιμα επενδυμένων πλουτοπαραγωγικών πόρων. Η εμφάνιση μιας αναπτυσσόμενης

26. Ο Ramet συγκρίνει τις σχέσεις μεταξύ ανταγωνιστικών γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών με εκείνες των κυρίαρχων κρατών στο διεθνές σύστημα. Βλέπε Ramet, *όπ.π.* Ο D. Rusinow, *όπ.π.*, μιλά για τη γιουγκοσλαβική πολιτική συνομοσπονδιοποίησης κατά τη δε-

καετία του '70.

27. Paul Shoup, «Crisis and Reform in Yugoslavia», *Telos* 79 (Spring 1989), σ. 129-47.

28. Βλέπε Branko Horvat, *Kosovsko pitanje* (Zagreb: Globus, 1989), 2nd edition, σ. 137.

29. Στο ίδιο, σ. 182-84.

και δυσαρεστημένης εθνικιστικής διανόησης λειτουργώντας εντός μιας αφυπνισμένης παραδοσιακής κοινωνίας (με χαμηλή γυναικεία απασχόληση και μεγάλες οικογένειες) μπορούσε να οδηγήσει μόνο σε μια εθνικιστική έκρηξη — ειδικά αφού από τα μέσα της δεκαετίας του '80 οι Σέρβοι αντιπροσώπευαν ένα συρρικνωμένο 10% του πληθυσμού της επαρχίας. Η ταχεία οικονομική παρακμή της δεκαετίας του '80 κατέληξε σε ένα περιορισμό της εξισωτικής πολιτικής και έτσι ενέτεινε την εθνική κινητοποίηση.

Η κρίση στο Κόσσοβο, προκάλεσε μια εθνική αντι-κινητοποίηση του σερβικού πληθυσμού — μια διαδικασία που ενισχύθηκε από τον αυταρχικό νέο ηγέτη της Σερβίας, Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, που ήρθε στην εξουσία το 1987. Η πρωτοφανής κινητοποίηση του Μιλόσεβιτς είχε ως επακόλουθο την υποταγή των αυτόνομων επαρχιών του Κόσσοβο και της Βοϊβοδίνα στη Σερβία καθώς και την εγκατάλειψη της παραδοσιακής εθνοτικής πολιτικής. Αυτό άλλαξε την εθνική ισορροπία στη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία και προκάλεσε σε άλλα μέρη εθνική αντι-κινητοποίηση, ιδιαίτερα στην Κροατία και τη Σλοβενία.³⁰ Υπ' αυτές τις περιστάσεις, ο εκδημοκρατισμός στη δεκαετία του '90 μπορούσε να προέλθει μόνο από μια περαιτέρω εθνικιστική κινητοποίηση. Διαφορετικά εκλογικά αποτελέσματα στις διάφορες γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες πιστοποιούν την υπεροχή των εθνικιστικών κομμάτων. Ο θρίαμβος των αντικομμουνιστικών κομμάτων στη Σλοβενία και της δεξιάς πτέρυγας των εθνικιστών στην Κροατία, είναι, ωστόσο, σε πλήρη αντίθεση με την επικράτηση των κομμουνιστών (τώρα «σοσιαλιστών») στην Σερβία, που εμμένουν σε τέτοιου είδους υπολείμματα του *anciën regime* όπως ο ομοσπονδιακός στρατός. Αποκλίνοντα εκλογικά αποτελέσματα αύξησαν τις πολιτικές και οικονομικές διαφορές μεταξύ των δημοκρατιών, μειώνοντας την εσωτερική συνοχή. Η εκλογική αποτυχία του μοναδικού αληθινά πανγιουγκοσλαβικού κόμματος (Η Συμμαχία των Μεταρρυθμιστικών Δυνάμεων) σχηματισμένου το 1990 από τον Μάρκοβιτς, είναι ενδεικτική της παράλυσης του ομοσπονδιακού κέντρου.

Η γιουγκοσλαβική κρίση έχει τις δομικές ρίζες της στην κομμουνιστική εθνοτική πολιτική. Αυτή η πολιτική ενσωμάτωσε τις εθνότητες κατά τη διάρκεια της ταχείας εκβιομηχάνισης και της εκτεταμένης οικονομικής ανάπτυξης, προκάλεσε όμως την εθνική κινητοποίηση κατά την οικονομική κατάρρευση του '80, τη θεσμοποίηση της «εθνικής εξουσίας» στις δημοκρατίες και την ανικανότητα του ομοσπονδιακού κέντρου να πραγματοποιήσει εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις. Η εθνική ομογενοποίηση στις δημοκρατίες ενθαρρύν-

30. Μια ανάλυση της ευθύνης του καθεστώτος Μισόλεβιτς για την αυξανόμενη εθνική

πόλωση στη Γιουγκοσλαβία είναι πέραν των στόχων αυτού του άρθρου.

θηκε περαιτέρω από τη μικρή εσωτερική μετανάστευση. Σε περιπτώσεις τέτοιου είδους μετανάστευσης συνήθως ομογενοποιήθηκε ακόμη περισσότερο η εθνική σύνθεση των δημοκρατιών.³¹ Πρόσφατοι εμπορικοί πόλεμοι μεταξύ γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών (η Σερβία εναντίον της Σλοβενίας, η Σερβία εναντίον της Κροατίας) υπονόμευσαν και αυτοί την ενότητα της γιουγκοσλαβικής αγοράς και δυσχέραναν τις ομοσπονδιακές μεταρρυθμίσεις.

Η πρόσφατη εθνική κινητοποίηση καθιστά αδύνατη την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων της αγοράς σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Εν πάση περιπτώσει, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση δεν έχει την εξουσία και το δικαίωμα να πραγματοποιήσει αυτές τις μεταρρυθμίσεις. Η ταυτόχρονη ενασχόληση με τη δημιουργία οικονομίας της αγοράς και τον εκδημοκρατισμό δημιουργεί σοβαρά προβλήματα ακόμη και σε εθνικά ομοιογενή ανατολικο-ευρωπαϊκά κράτη. Σε πολυεθνικές χώρες, καταλήγει σε διάλυση.³²

Οι σοβιετικές εθνότητες υπό τον Γκορμπατσώφ

Η ΜΑΚΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ της γιουγκοσλαβικής διάλυσης δεν έχει αντίστοιχο στην ΕΣΣΔ. Εθνικιστικά κινήματα και εθνικοί δρώντες υπήρχαν και κατά τη θητεία του Μπρέζνιεφ, αλλά το καταναγκαστικό apparatus εμπόδισε μια ευρείας κλίμακας εθνική κινητοποίηση.³³ Ταυτόχρονα, ωστόσο, τοπικές κομματικές ελίτ απολάμβαναν μεγαλύτερη ανεξαρτησία και, στις λιγότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες (Κεντρική Ασία), εδημιουργούντο ισχυρά φέουδα από φιλόδοξους κομματικούς ηγέτες. Υπό δημοκρατικότερες συνθήκες, η αυξανόμενη τοπική εξουσία των δημοκρατικών ελίτ θα μπορούσε να έχει χρησιμοποιηθεί εναντίον του πολιτικού κέντρου. Δεν εκπλήσσει, κατά συνέπεια, ότι η έλευση των ρεφορμιστών ηγετών οδήγησε σε εντονότερη εθνική βεβαιότητα και κινητοποίηση. Η στράτευση των μεταρρυθμιστών στην *glasnost*, που συνοδευόταν από μια ιδεολογική επίθεση στο μπρεζνιεφικό κέντρο, και η γενική απελευ-

31. Singleton and Carter, *ό.π.π.*, σ. 226-29.

32. Δεν υπάρχει εγγύηση ότι οι μεταρρυθμίσεις προς την οικονομία της αγοράς θα συνεχιστούν στο επίπεδο των δημοκρατιών, ακόμη και κάτω από συνθήκες πλήρους ανεξαρτησίας. Αφού η εθνική κυριαρχία είναι ο πρωταρχικός στόχος των ηγεσιών των δημοκρατιών, πολλές από αυτές θα επιχειρήσουν μια περαιτέρω σταθεροποίηση των οικονομιών τους, όπως ήδη συνέβη στην κομμουνιστο-

κρατούμενη Σερβία και την εθνικιστικά προσανατολισμένη Κροατία. Ένας επιπρόσθετος παράγοντας που δουλεύει ενάντια στην αγοροποίηση είναι η ροπή των νεοελεγχμένων εθνικών κομμάτων να χρησιμοποιούν τις οικονομίες τους ως πηγή φόρων με στόχο να διατηρηθεί η κοινωνική ειρήνη μέσω αναδιανομής.

33. Ludmilla Alexeyeva, *Soviet Dissent* (Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1985).

θέρωση της κοινωνίας με την εισαγωγή ανταγωνιστικών εκλογών, δυσφήμιση το καταναγκαστικό apparatus και απέτρεψε τη χρήση βίας στη ρύθμιση των κοινωνικών συγκρούσεων.

Η δραματικότερη περίπτωση πρόσφατης εθνικής κινητοποίησης ήταν ο πόλεμος μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν για το Ναγκόρνο-Καραμπάκ. Σ' αμφότερες τις δημοκρατίες, η εθνική κινητοποίηση πραγματοποιήθηκε από τοπικούς κομμουνιστές ηγέτες και στη συνέχεια από νέα λαϊκά μέτωπα. Μια παρόμοια κινητοποίηση βρίσκεται εν τω γίνεσθαι στα κράτη της Βαλτικής, τη Γεωργία, τη Μολδαβία και την Ουκρανία. Έτσι ο ακριβής αριθμός και η ένταση των εθνικών συγκρούσεων έγινε το κυριότερο πρόβλημα των μεταρρυθμιστών ηγετών πριν ακόμη να επιχειρηθεί το πραξικόπημα που τελικά επιτάχυνε τη διαδικασία της σοβιετικής διάλυσης.³⁴

Η παρούσα σοβιετική κρίση έχει κι αυτή τις ρίζες της στην αποτυχία της παραδοσιακής εθνοτικής πολιτικής. Η ΕΣΣΔ ως μια πολυεθνική αυτοκρατορία ήταν σχετικά σταθερή κατά τη διάρκεια της εκτεταμένης οικονομικής ανάπτυξης όταν οι πηγές βρίσκονταν σε αφθονία και ο μαζικός καταναγκασμός εξασφάλιζε τον κοινωνικό έλεγχο. Αλλά αυτή η εσωτερική σταθερότητα δεν μπορεί να εξασφαλιστεί κατά τη διάρκεια μιας γρήγορης οικονομικής παρακμής και πολιτικών μεταρρυθμίσεων, όταν δεν είναι πλέον δυνατό να δημιουργηθούν θέσεις εργασίας για εθνικές μεσαίες τάξεις με την επέκταση των τοπικών γραφειοκρατιών και την επιδότηση πολιτιστικών οργανώσεων και εκπαιδευτικών θεσμών. Έντονες διαφορές μεταξύ δημοκρατιών με όρους ανάπτυξης, φυσικών πόρων, εργασιακού πλεονάσματος, δημογραφίας και άλλων συντελεστών, πιστοποιούν πιέσεις πάνω στην κεντρική κυβέρνηση.

Αντίστοιχα, η εθνοτική πολιτική υπέθαλψε τόσο τον εθνικό διαχωρισμό όσο και την ομογενοποίηση. Το σχετικά χαμηλό επίπεδο των μεταξύ των δημοκρατιών οικονομικών δεσμών συνεισέφερε επίσης σ' αυτές τις τάσεις. Στα τελευταία χρόνια, η εθνική ομογενοποίηση επιταχύνθηκε από «ακούσιες εθνικές μεταφορές» των πληθυσμών.³⁵ Η εθνική ομογενοποίηση, εκούσια ή ακούσια, προκαλεί κακά προαισθήματα για την ακεραιότητα της σοβιετικής επικράτειας, αφού μειώνει τη μεταξύ των δημοκρατιών επικοινωνία και ευνοεί τις διαδικασίες εθνικής συγκρότησης.

34. Για μια λεπτομερέστερη ανάλυση, δες Victor Zaslavsky, *Das russische Imperium unter Gorbatschow. Seine ethnische Struktur und ihre Zukunft* (Berlin: Wagenbach, 1991).

35. Οι μακρόπνοες συνέπειες της φυγής εκατοντάδων χιλιάδων Αρμενίων από το Αζερμπαϊτζάν και ανάλογων αριθμών Αζέρων α-

πό την Αρμενία, η αύξηση των επιστροφών Ρώσων μεταναστών από μη-ρωσικές δημοκρατίες πρέπει να εξεταστεί. Δες Ann Sheehy, *Radio Liberty*, «1989 Census on Internal Migration in the USSR», *Report on the USSR*, vol. 1, No 45 (1989).

Η εθνικιστική κινητοποίηση αυξάνεται περαιτέρω από τη σχετικά χαμηλή «δομική διαφοροποίηση» στη σοβιετική κοινωνία. Οι σοβιετικές μεσαίες και εργατικές τάξεις διαφέρουν από τις δυτικές αντίστοιχές τους. Η απουσία μιας κοσμοπολιτικής μπουρζουαζίας, ικανής να υπερβεί εθνικές διαιρέσεις στο όνομα κοινών οικονομικών συμφερόντων εντός ανεξάρτητων πολιτικών οργανώσεων μειώνει την κοινωνική συνοχή. Η εξάρτηση των σοβιετικών διαχειριστών από το κέντρο και η πρόωρη ανάπτυξη ενός βιομηχανικού-στρατιωτικού συμπλέγματος ανακόπτει την επικοινωνία μεταξύ των δημοκρατιών. Ούτε η εργατική τάξη μπορεί να υπερβεί τους εθνικούς διαχωρισμούς, παρά τις απόπειρες να σχηματιστούν ομοσπονδίες εργατικών ενώσεων που θα τέμνουν τα εθνικά σύνορα.

Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσώφ φανέρωσαν δυο σημαντικές, εσφαλμένες κατευθύνσεις. Η πρώτη διαπερνά τα «κράτη» της Βαλτικής και τις σλαβικές δημοκρατίες· η δεύτερη διαχωρίζει τις νότιες, κυρίαρχα μουσουλμανικές δημοκρατίες από τις υπόλοιπες. Οι βαλτικοί εθνικισμοί είναι τυπικά αποσχιστικά κινήματα που στηρίζονται στην εθνική επιβίωση και τα οικονομικά συμφέροντα. Οι λαοί της Βαλτικής δικαιολογούνται να πιστεύουν ότι η βίαιη ενσωμάτωσή τους στην ΕΣΣΔ τους απέκοψε από την παγκόσμια αγορά και συνέβαλε στην οικονομική παρακμή τους μέσω υποχρεωτικών επιδοτήσεων του ανίκανου σοβιετικού κέντρου. Επιπρόσθετα, η πτώση του ρυθμού γεννήσεων των λαών της Βαλτικής (με την εξαίρεση της Καθολικής και αγροτικής Λιθουανίας), που συνδυάστηκε με τη μετανάστευση των Ρώσων απειλεί την εθνική επιβίωση. Αλλεπάλληλα σοβιετικά επαγγελματικά στελέχη αποκαλύπτουν την πτωτική αναλογία Εσθονιανών και Λιθουανών στις δημοκρατίες τους.³⁶ Ισχυρές πολιτιστικές παραδόσεις, η μνήμη μιας ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης, και η ωμότητα της σταλινικής τρομοκρατίας, σε συνδυασμό με την αδυναμία του κέντρου, εντείνουν τις αποσχιστικές αξιώσεις.

Ο σχηματισμός των Λαϊκών Μετώπων στα κράτη της Βαλτικής κατέληξε σε μια γρήγορη εθνικιστική κινητοποίηση. Τα Λαϊκά Μέτωπα, προσελκύνοντας εκατοντάδες χιλιάδες λαού, έγιναν οι πρώτες εκτός κομματικού ελέγχου μαζικές πολιτικές οργανώσεις στη σοβιετική ιστορία. Οι αρχικές τους απαιτήσεις, από τη μεγαλύτερη οικονομική αποκέντρωση και τη δημοκρατική αυτοεκτίμηση (*Khozraschet*) έως την παρεμπόδιση των ανασφαλών περιβαλλοντικών εγχειρημάτων, δεν απειλούσαν αναγκαία την εδαφική ακεραιότητα της ΕΣΣΔ. Ο θρίαμβος των υποψηφίων του Λαϊκού Μετώπου σε ελεύθερα διεξαχόμενες εκλογές, που ακολούθηθηκε από διακηρύξεις κυριαρχίας των δημο-

36. Έτσι η αναλογία των Εσθονών μέσα το 1989. στην Εσθονία έπεσε από 75% το 1959 στο 61%

κρατιών, απαιτούσε την εισαγωγή πολιτικής υπηκοότητας στις δημοκρατίες και τελικά την ανεξαρτησία από την ΕΣΣΔ.

Τα εθνικιστικά κινήματα στη Βαλτική είναι κάτι περισσότερο από «κανονικά» αποσχιστικά κινήματα τα οποία, ως τέτοια, απέτυχαν να αποσπάσουν σημαντική διεθνή υποστήριξη ύστερα από το β' παγκόσμιο πόλεμο.³⁷ Τα βαλτικά κράτη, ωστόσο, ίσως να αποτελούν εξαίρεση, αφού η βίαιη ενσωμάτωσή τους στην ΕΣΣΔ ουδέποτε αναγνωρίστηκε από δυτικές χώρες. Μολονότι η οικονομική αδυναμία των τριών ανεξάρτητων βαλτικών κρατών είναι ένα σοβαρό εμπόδιο για την πλήρη ανεξαρτησία, η γεωγραφική θέση τους και οι πολιτιστικοί δεσμοί με τις σκανδιναβικές χώρες, τη Γερμανία και, τέλος, την ευρωπαϊκή κοινότητα μπορούν να παρέχουν μια εναλλακτική λύση στην τρέχουσα αποκλειστική εξάρτηση από την ΕΣΣΔ.

Σε αντιδιαστολή προς τη Βαλτική και αντίθετα προς τις προβλέψεις μιας ανόδου πανισλαμικών κινήματων εναντίον του κέντρου, η εθνική κινητοποίηση στην Κεντρική Ασία στερείται αποσχιστικών συμφερόντων. Σ' αυτές τις δημοκρατίες η εθνική δραστηριότητα παίρνει τη μορφή περιοδικών πογκρόμ εναντίον κάθε ευπροσδιόριστης εθνικής μειονότητας που είναι ικανή να παίζει το ρόλο του αποδιοπομπαίου τράγου. Η επιτυχία της σοβιετικής εθνοτικής πολιτικής να στρέψει τις εθνικές ομάδες τη μια εναντίον της άλλης ενισχύθηκε από τις συγκρούσεις μεταξύ Tajiks και Ουζμπέκων, Ουζμπέκων και Meshketian Τούρκων κ.λπ. Ταυτόχρονα η τοπική διανόηση απέτυχε να επεξεργαστεί καθαρά εθνικιστικά ή πανισλαμικά προγράμματα.

Η παρούσα κατάσταση της Κεντρικής Ασίας επιβεβαιώνει την αποτυχία τόσο της παραδοσιακής εθνοτικής πολιτικής όσο και της συγκεντρωτικής σοβιετικής οικονομίας. Παρ' όλο που αυτές οι δημοκρατίες είχαν περισσότερα κοινά από τις επενδυτικές συνιδιοκτησίες τους,³⁸ η σχετική κατάστασή τους εν σχέσει προς τις περισσότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες δεν άλλαξε. Μια εργασιακή παραγωγικότητα που συνάμα ελαττωνόταν σταθερά και παρήκμαζε,³⁹ που συνδυαζόταν με την απουσία μιας περιφερειακά διαφοροποιημένης

37. Σύμφωνα με τον Crawford Young: «Με ελάχιστες εξαιρέσεις, η διεθνής αρένα υπήρξε ανυποχώρητα εχθρική στον τεμαχισμό των συνιστωσών της. Οι αποσχιστικοί κατά τη μεταπολεμική εποχή έλαβαν μια ψυχρή απάντηση στην αναζήτηση εξωτερικής υποστήριξης» Δες *The Politics of Cultural Pluralism* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1976), σ. 81.

38. Μεταξύ 1971-75 και 1981-85 η συνολική

επένδυση έφθασε το 49,8%, ενώ αυτή του Ουζμπεκιστάν το 64,9% και του Αζερμπαϊτζάν το 95,6%. Δες *Narodnoe khozyaistvo za 70 let* (Moscow: Statistika, 1987).

39. Κατά τη διάρκεια του πρώτου τέταρτου του '80, το Τατζικιστάν δεν κατέγραψε αύξηση στην εργασιακή παραγωγικότητα, ενώ στην Τουρκμενία ουσιαστικά έπεσε. Δες *Sotsiologicheskie issledovaniya*, vol. 2 (1988), σ. 70.

οικονομικής πολιτικής και μια δημογραφική έκρηξη ισοφάρισαν τη δυνητική επιρροή της πολιτικής «καταφατικής δράσης» του σοβιετικού καθεστώτος.⁴⁰ Υπ' αυτές τις συνθήκες, οι δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας εξαρτώνται έντονα από τις κεντρικές κρατικές επενδύσεις και τη μεταφορά κεφαλαίων. Η ίδια η ύπαρξη της τοπικής διανόησης εξαρτάται από την τελευταία. Οι διανοούμενοι αυτοί φοβούμενοι την αντίδραση των κοινοτήτων τους απορρίπτουν οποιαδήποτε πρόταση προγραμμάτων ελέγχου των γεννήσεων. Πασίγνωστες περιβαλλοντικές καταστροφές σε διαφορετικά μέρη της Κεντρικής Ασίας παρήγαγαν μια δημογραφική καταστροφή που ενισχύει απλά την απροθυμία τους.

Έτσι η θετική ψήφος για το ενωτικό δημοψήφισμα του Γκορμπατσώφ δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με όρους κοινωνικού ελέγχου από τις τοπικές κομματικές δομές που υποστηρίζονται από πελατειανά πλέγματα τύπου μαφίας, αλλά σχετίζεται επίσης με το πραγματικό συμφέρον μιας μεγαλύτερης οικονομικής υποστήριξης. Η ανικανότητα του σοβιετικού κράτους να τηρήσει τις υποσχέσεις του κατά τις περιόδους οικονομικής κάμψης και μετασχηματισμού της αγοράς, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ανεργία, είναι πιθανό να προκαλέσει μια εθνικιστική κινητοποίηση που εμφανώς απουσιάζει προς το παρόν.

Η *περεστρόικα* οδήγησε επίσης σε μια αξιοσημείωτη αναβίωση της ρωσικής εθνικής συνείδησης. Η αλληλεπικάλυψη παραδοσιακής ρωσικής και «σοβιετικής αυτοκρατορικής ταυτότητας» υπήρξε το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του εβδομηντάχρονου σοβιετικού κράτους.⁴¹ Τα δυο τελευταία χρόνια της *περεστρόικα* φανερώθηκε εντούτοις μια αλλαγή στη ρωσική εθνική συνείδηση. Εθνικιστικές αξιώσεις στην RSFSR δεν είναι πλέον η μόνη σφαίρα δραστηριότητας των παραδοσιακών σοβιετικών ιμπεριαλιστικών επιθεωρήσεων όπως οι *Molodaya Gvardiya* και *Nash Sovremennik*, των μπολσεβίκικων εθνικιστικών

40. Η γρήγορη πληθυσμιακή αύξηση θέτει ένα ειδικό πρόβλημα για την Κεντρική Ασία. Μεταξύ 1959 και 1989 ο πληθυσμός των τεσσάρων δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας αυξήθηκε κατά 123% σε σύγκριση με το 27% στην υπόλοιπη χώρα. Αυτό σημαίνει ότι ο πληθυσμός της Κεντρικής Ασίας διπλασιάζεται κάθε είκοσι χρόνια και ότι η σοβιετική πολιτική εκβιομηχάνισης δεν άλλαξε την ισορροπία πόλης-υπαίθρου. Αντίθετα, περισσότερο από το 60% του πληθυσμού της Κεντρικής Ασίας είναι αγροτικός, και το ποσοστό αυξάνεται. Η υψηλή δημογραφική αύξηση αντιστάθηκε έτσι τις απόπειρες να ανατραπεί η παραδοσιακή κοινωνία.

41. Δες Motyl ό.π., κεφάλαιο 41. Ο Motyl απορρίπτει εντούτοις την ύπαρξη ρωσικού εθνικισμού και αντ' αυτού μιλά για ρωσικό σωβινισμό και ιμπεριαλισμό. Η «εθνική» και «ιμπεριαλιστική» συνείδηση είναι περιοριστική. Έτσι, ένας αριθμός Γερμανών ιστορικών ερεύνησε τις συνέχειες μεταξύ του γερμανικού εθνικισμού του 19ου αιώνα και του γερμανικού ιμπεριαλισμού του 20ου αιώνα, καταδεικνύοντας τις εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ των δύο. Ανάλογα, η όλη ιστορία του βοναπαρτισμού στη Γαλλία δείχνει τις συνάψεις μεταξύ παραδοσιακού γαλλικού εθνικισμού και γαλλικής *mission civilisatrice*.

ομάδων όπως το «Ενωμένο Μέτωπο Εργατών της Ρωσίας» ή νεοεμφανιζόμενων σωβινιστικών κύκλων όπως οι *Pamyat* και *Otechestvo*. Αντίθετα, η πολιτική επιρροή αυτών των οργανώσεων φαίνεται να κάμπτεται, όπως μπορεί να υποθεθεί από την εκλογική ήττα όλων σχεδόν των επαγγελματικών στελεχών του «Πατριωτικού Συνασπισμού».

Η αυξανόμενη μισαλλοδοξία και η ανοικτή εχθρότητα για τους Ρώσους σε πολλές δημοκρατίες, δεν επέφερε την αναμενόμενη αντίδραση της πλειοψηφίας των Ρώσων. Αντίθετα, κατά τη διάρκεια των δυο τελευταίων ετών υπήρξε ένας πολλαπλασιασμός αποσχιστικών προγραμμάτων μέσα στην ίδια τη Ρωσία. Ένας αυξανόμενος αριθμός Ρώσων διανοουμένων αναγνώρισε ότι η αποχώρηση των παραγωγικότερων τμημάτων της Σοβιετικής Ένωσης, των κρατών της Βαλτικής, θα αυξήσει τα έξοδα διατήρησης της υπόλοιπης «Αυτοκρατορίας». Σε μια περίοδο που η ίδια η Ρωσία αντιμετωπίζει την οικονομική καταστροφή, λένε, ο ρωσικός πληθυσμός δεν μπορεί να επωμίζεται τα τεράστια έξοδα υποστήριξης των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας με τους αναπτυσσόμενους πληθυσμούς. Η πιθανότητα μιας πελώριας μετανάστευσης εργατών της Κεντρικής Ασίας στη ρωσική δημοκρατία κάτω από τις συνθήκες της αγοράς μπορεί μόνο να ενισχύσει τις αποσχιστικές αξιώσεις.

Οι Ρώσοι διανοούμενοι αναγνώρισαν τα τρομερά πολιτιστικά έξοδα που υφίστανται οι Ρώσοι με τη συγχώνευση της ρωσικής και της σοβιετικής κουλτούρας. Αν και το ξεριζώμα των ρωσικών παραδόσεων και της εθνικής κουλτούρας ήταν τα διαρκή θέματα των γραπτών του Σολζενίτσιν, ένας αυξανόμενος αριθμός Ρώσων φιλελεύθερων διανοουμένων όπως ο Dimitrij Likhachev και άλλοι θιασώτες μιας «Δημοκρατικής Ρωσίας» έδειξαν παρόμοια ενδιαφέροντα. Η ασυνήθιστη προσοχή που δόθηκε στην πρόσφατη πρόταση του Σολζενίτσιν να διαλυθεί η σοβιετική αυτοκρατορία πιστοποιεί την ενδυνάμωση των αποσχιστικών αισθημάτων.⁴²

Η κρίσιμη διάκριση σήμερα στη Ρωσία δεν είναι μεταξύ «εθνικών ιμπεριαλιστών» (ή «σωτήρων της Αυτοκρατορίας») όπως τους ονομάζει ο Szporluk⁴³ και της φιλελεύθερης ρωσικής διάνοησης, αλλά μεταξύ φιλελεύθερων και «φονταμενταλιστών» ρώσων αποσχιστικών. Μολονότι και οι δυο ομάδες υποστηρίζουν τη ρωσική ανεξαρτησία ή μια ομοσπονδία των σλαβικών δημοκρατιών, οι φιλελεύθεροι Ρώσοι εθνικιστές είναι ρητά στρατευμένοι στη «δυτικοποίηση», ενώ οι «φονταμενταλιστές» συνηγορούν υπέρ ενός νέου ρωσικού απομονωτισμού. Η σημασία αυτών των εξελίξεων για τις σοβιετικές εθνοτικές

42. Alexander Solzhenitsyn, «Kak nam obustroit Rossiyu», στο *Literaturnaya gazeta* (September 18, 1990).

43. Βλ. Roman Szporluk, «Dilemmas of Russian Nationalism», στο *Problems of Communism* (July-August 1989).

σχέσεις είναι φανερές: η βάση εξουσίας του κέντρου βλέπεται ιδιαίτερα από την «προδοσία των Ρώσων».

Έως πρόσφατα, ο Γκορμπατσώφ τάχθηκε υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας της ΕΣΣΔ. Ταυτόχρονα, έγιναν προς τις δημοκρατίες αρκετές σημαντικές παραχωρήσεις, αισθητές στον οικονομικό και εμπορικό αυτοκαθορισμό (δημοκρατικό *khozraschet*), και την εισαγωγή της πολιτειακής ταυτότητας στις δημοκρατίες. Η «Διακήρυξη του CPSU» για το εθνικό ζήτημα (1989) και η Πρόταση για μια «Νέα Ενωτική Συνθήκη» ήταν τα δυο κείμενα κλειδιά της εθνοτικής πολιτικής του Γκορμπατσώφ. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη, το πολιτικό κέντρο θα κρατήσει υπό τη δικαιοδοσία του όχι μόνο την άμυνα, την ασφάλεια και την εξωτερική πολιτική, αλλά και «τον οικονομικό συντονισμό, την επιστήμη και την κουλτούρα, την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, την προαγωγή των διαδικασιών ολοκλήρωσης και την οργάνωση αμοιβαίας βοήθειας».⁴⁴ Το κέντρο επρόκειτο να διατηρήσει την εξουσία να χαράζει γενική πολιτική και οικονομική γραμμή. Η Διακήρυξη απέρριπτε τον τεμαχισμό του κόμματος και του στρατού σύμφωνα με τα εθνικά όρια καθώς και κάθε απόπειρα να επανακαθοριστούν τα σύνορα των δημοκρατιών.

Οι τρεις μέρες του πραξικοπήματος κατέστρεψαν το σενάριο του Γκορμπατσώφ για το μέλλον της Σοβιετικής Ένωσης. Η αποτυχία του πραξικοπήματος άνοιξε το δρόμο για μια πραγματική επανάσταση που, όπως οι επαναστάσεις του 1989 στην Ανατολική Ευρώπη, σάρωσε όλα τα θεμέλια ενός μονοκομματικού καθεστώτος. Η εποχή του Γκορμπατσώφ, ο οποίος προσπάθησε να συνδυάσει μεταρρυθμιστικές τάσεις και μια συνεκτική πολιτική άμυνας μέσω επαναλαμβανόμενων συμβιβασμών με τις δυνάμεις του παλιού καθεστώτος, έφτασε στο τέλος της. Η σοβιετική αυτοκρατορία κατέρρευσε και νέα ανεξάρτητα κράτη και συνομοσπονδίες εμφανίζονται στην επικράτειά της.

Συμπέρασμα

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ και γιουγκοσλαβική κρίση είναι αποτέλεσμα της αποτυχίας της παραδοσιακής εθνοτικής πολιτικής και της κατάρρευσης του κομμουνισμού. Το άνευ προηγουμένου επίπεδο εθνικής κινητοποίησης μπορεί να ερμηνευτεί από την απουσία εναλλακτικών τρόπων συλλογικής δράσης. Η σύνδεση μεταξύ επικράτειας, γλώσσας, διοίκησης και εθνικότητας, και η μερική επικάλυψη μεταξύ περιφερειακών οικονομικών και εθνικών συμφερόντων

44. *Pravda* (September 24, 1989), σ. 1.

δημιουργούν τις προϋποθέσεις για εθνική κινητοποίηση. Τέλος, η διεθνική διαμάχη καθεαυτή είναι ένας παράγοντας εθνικής ομογενοποίησης στις δημοκρατίες, αφού οδηγεί σε μεταφορές εθνικού πληθυσμού.

Η ιστορία της γιουγκοσλαβικής αποσύνθεσης μαρτυρεί ότι η αποκέντρωση της πολιτικής εξουσίας δεν είναι διέξοδος για την εθνική κρίση. Αντίθετα, στη Γιουγκοσλαβία η αποκέντρωση της εξουσίας επιδείνωσε τις κεντρόφυγες τάσεις. Στην πραγματικότητα, η Γιουγκοσλαβία μπορεί να στηρίζεται μόνο στον αδύνατο «λαϊκό στρατό» της και τη συγκεντρωμένη ισχύ του σερβικού ιμπεριαλισμού. Στη σοβιετική περίπτωση, η σαφής υπεροχή των Ρώσων και ο γεωγραφικός και οικονομικός πλούτος της ρωσικής δημοκρατίας είναι ένας πρόσθετος παράγοντας συνοχής, που απουσιάζει στη γιουγκοσλαβική περισσότερο ισορροπημένη «εθνική εικόνα», στην οποία οι Σέρβοι αντιπροσωπεύουν μόνο το 38% του πληθυσμού και η Σερβική Δημοκρατία δεν είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την Κροατία ή τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

Η Γιουγκοσλαβία εξηγεί τις δυσκολίες που συνδέονται με προσπάθειες για ταυτόχρονη επιδίωξη της δημιουργίας αγοράς και εκδημοκρατισμού πολυεθνικών, σοβιετικού τύπου κοινωνιών. Μολονότι η δημιουργία αγοράς επιδεινώνει τις εντάσεις μεταξύ περισσότερο και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών, ο εκδημοκρατισμός ανοίγει τον πολιτικό χώρο για εθνικιστικά κόμματα που επιδιώκουν αποσχιστικούς στόχους. Η επακόλουθη υπερφόρτωση οικονομικών, εθνικών και πολιτικών συγκρούσεων ευνοεί τη διάλυση του κράτους. Ακόμη και αν το ομοσπονδιακό κέντρο επιχειρεί να πραγματοποιήσει γνήσιες μεταρρυθμίσεις αγοράς, όπως στη Γιουγκοσλαβία, λείπει η αναγκαία νομιμότητα και υποστήριξη. Εφόσον δεν υπάρχει ακόμη μια «κοσμοπολιτική» αστική τάξη και το τεχνο-διαχειριστικό στρώμα είναι ανίκανο εξ αιτίας της εξάρτησής του από τοπικές πολιτικές ελίτ, το ομοσπονδιακό κέντρο αντιμετωπίζει πρακτικά ανυπέρβλητες δυσκολίες, όσον αφορά την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων της αγοράς.

Η Γιουγκοσλαβία δείχνει επίσης τα είδη των εμποδίων που θα αντιμετωπίσει η Σοβιετική Ένωση εάν οι σημερινοί ηγέτες επιχειρήσουν μεταρρυθμίσεις προς την αγορά και πλήρη εκδημοκρατισμό στο επίπεδο όλης της Ένωσης. Η εθνικιστική πολιτική κινητοποίηση με δεδομένα την ολέθρια κατάσταση της σοβιετικής οικονομίας, τη συνθετότερη σοβιετική εθνική εικόνα, με περισσότερες από εκατό εθνότητες, τον αριθμό των περιφερειακών διαφωνιών, τον πιο ακραίο χαρακτήρα της σταλινικής τρομοκρατίας και την επίδρασή του στην εθνική συνείδηση, είναι πιθανό να πάρει ακόμη περισσότερο ακραίες μορφές από ό,τι στη Γιουγκοσλαβία. Η συνύπαρξη στο ομοσπονδιακό πλαίσιο σλαβικών και κεντροασιατικών πληθυσμών, που διαφέρουν δραματικά στη δημογραφική συμπεριφορά και τη βιομηχανική και πολιτική κουλτούρα, μπο-

ρεί να τύχει εγγυήσεως μόνο από τη διατήρηση ενός ισχυρού κεντρικού αναδιανεμητικού κράτους. Οι απαιτήσεις για μια σφιχτή μονεταριστική πολιτική όσον αφορά τη διάθεση κονδυλίων, θα περιορίσουν τις δυνατότητες του ομοσπονδιακού κέντρου για περαιτέρω εφαρμογή παραδοσιακών πολιτικών «αταρακτικής δράσης» προς υπανάπτυκτες περιφέρειες.

Έχοντας υπόψη το σημερινό επίπεδο διεθνικής σύγκρουσης και εθνικιστικής κινητοποίησης στη Σοβιετική Ένωση και τη Γιουγκοσλαβία, οι απόπειρες να ξαναχτιστούν κομμουνιστικές ομοσπονδίες δημοκρατικότερα είναι πιθανό να συναντήσουν σκληρή αντίσταση από την πλευρά των τοπικών ελίτ. Μια ειρηνική διάλυση της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας θα διευκόλυνε τον εκδημοκρατισμό και τη δημιουργία αγοράς. Οι εθνικές κυβερνήσεις θα απολάμβαναν μεγαλύτερης νομιμότητας επιβάλλοντας προγράμματα λιτότητας στους τοπικούς πληθυσμούς και ο εθνικισμός θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως μια νομιμοποιητική ιδεολογία κατά τη διάρκεια της μετάβασης. Επιπλέον, μόνο ισχυρές εθνικές κυβερνήσεις θα ήταν ικανές να εφαρμόσουν πολιτικές δημογραφικού ελέγχου σε υπανάπτυκτες περιοχές όπως η Κεντρική Ασία.

Ανάλογα, τοπικές αντιθέσεις, συχνά προσφερόμενες για να θυσιάσουν οι πολιτικοί στόχοι για εθνική ανεξαρτησία, θα είχαν μια ευκαιρία να προκαλέσουν τα ηγεμονικά εθνικιστικά κόμματα. Η σημερινή γιουγκοσλαβική κρίση δείχνει ότι μετριοπαθή αντιπολιτευτικά κόμματα τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια είναι εύκολοι στόχοι των ακραίων δυνάμεων σε συνθήκες διεθνικής διαμάχης — μια κατάσταση που είναι πιθανό να αλλάξει εάν επιτευχθεί «εθνική κυριαρχία». Ο Linz περιέγραψε τους κινδύνους για τη δημοκρατία σε συνθήκες εθνικής πόλωσης: «Η αλληλεπίδραση μεταξύ μιας αποσχιστικής υπερεθνικιστικής μειονότητας και μετριοπαθών εθνικιστικών κινημάτων, διαλλακτικών κομμάτων στο κέντρο και ακραίων συγκεντρωτικών κομμάτων στο κέντρο, επιβάλλει ένα βαρύ φορτίο στο δημοκρατικό κράτος. Οι αποσχιστικές και συγκεντρωτικές μειονότητες έχουν ένα εύκολο στόχο στους μετριοπαθείς στην περιφέρεια και το κέντρο και οι απόπειρές τους να βρεθούν συμβιβαστικές λύσεις θα θεωρηθούν παράνομες, εάν όχι προδοτικές, από τους εξτρεμιστές».“ Αυτός ο τύπος πολιτικής δυναμικής εμπόδισε το δημοκρατικό μετασχηματισμό του κέντρου (Σερβία) και τη δημοκρατική σταθεροποίηση της ημιπεριφέρειας (Κροατία) στη Γιουγκοσλαβία. Η εθνική πόλωση στη Σοβιετική Ένωση θέτει ακριβώς τα ίδια ή ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα όσον αφορά το δημοκρατικό μετασχηματισμό.

45. Juan Linz «Crisis, Breakdown, Reequilibration», στους Juan Linz and Alfred Stepan, eds, *The Breakdown of Democratic Regimes*

(Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1978), vol. I, σ. 64.

Εκείνοι που ήρθαν στην εξουσία ύστερα από την αποτυχία του πραξικοπήματος ξέρουν καλά ότι πρέπει να δράσουν γρήγορα για να εκμεταλλευθούν πλήρως την ήττα και την αποσύνθεση του μονοκομματικού συστήματος. Η νέα εθνική πολιτική του Γιέλτσιν ζητά να εγγυηθεί το δικαίωμα των σοβιετικών δημοκρατιών για αυτοδιάθεση αλλά και να διατηρήσει τον «ενωμένο οικονομικό χώρο» της χώρας, δημιουργώντας ένα είδος κοινής αγοράς ή σοβιετικής κοινοπολιτείας. Η κυβέρνηση της ρωσικής δημοκρατίας αναγνώρισε την κυριαρχία και την ανεξαρτησία των δημοκρατιών της Βαλτικής⁴⁶ οι οποίες, εν πάση περιπτώσει, είχαν ήδη αναλάβει τον έλεγχο της επικράτειας και των συνόρων τους. Πεισμένος ότι η σοβιετική εδαφική ακεραιότητα πρέπει να διαφυλαχθεί με κάθε θυσία, ο Γκορμπατσώφ απεκάλεσε αυτή την απόφαση «βεβιασμένη και ανώριμη». Αλλά μετά την πραγματοποίηση του πραξικοπήματος, από τους στενούς συνεργάτες του, ο σοβιετικός πρόεδρος έχασε το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς κύρους του, ενώ μέσα στη χώρα η πολιτική βάση του πρακτικά καταστράφηκε. Έτσι η προσπάθειά του να σταματήσει την ανεξαρτησία της Βαλτικής υπήρξε ανακόλουθη.

Μια νέα προσωρινή συμφωνία που αφορά οικονομικά, πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα βασιζόμενη περισσότερο στο οικονομικό συμφέρον παρά στον καταναγκασμό —κάτι αποδεκτό κατ' αρχήν ακόμη και από αποσχιστικές δημοκρατίες— θα μπορούσε να είναι το πρώτο βήμα προς μια πανσοβιετική κοινή αγορά. Ωστόσο ακόμη και οι πλέον αισιόδοξοι Ρώσοι οικονομολόγοι νομίζουν ότι ένα τέτοιο εγχείρημα θα χρειαστεί τουλάχιστον πέντε έως δέκα χρόνια. Σ' αυτό το πλαίσιο, είναι ουσιαστικό να ερμηνεύσουμε το ρόλο του εθνικισμού στις σοβιετικές μεταρρυθμίσεις σαν τη μόνη διέξοδο από τη συγκεντρωτική οικονομία και μέσα στην παγκόσμια αγορά.

Σε κάθε περίπτωση, τα έξοδα της αποσύνθεσης είναι μεγάλα. Μια βίαιη διάλυση θα μπορούσε να οδηγήσει στην ίδρυση μιας σειράς εθνικών κρατών σε διαρκή σύγκρουση για την εδαφική επικράτεια και τις πλουτοπαραγωγικές

46. Από την άλλη πλευρά, οι νέοι κυβερνήτες της ρωσικής δημοκρατίας δεν έσπευσαν να αποδεχτούν τις αποφάσεις των κοινοβουλίων της Ουκρανίας και της Λευκορωσίας που διακήρυξαν την ανεξαρτησία τους. Είναι φανερό ότι αυτές οι αποφάσεις, δεν ωρίμασαν ακόμη στην ουκρανική και λευκορωσική κοινωνία αλλά, σε μεγάλο βαθμό, τέθηκαν από τοπικούς συντηρητικούς ηγέτες που αρχικά υποστήριξαν το πραξικόπημα. Μετά την αποτυχία του πραξικοπήματος θέλησαν να διατη-

ρήσουν την εξουσία τους εκμεταλλευόμενοι εθνικιστικά αισθήματα. Αυτές οι προσπάθειες της παλιάς *nomenklatura* να φανεί βασιλικότερη του βασιλέως και να χρησιμοποιήσει το «όπλο της ανεξαρτησίας για να διασώσει το παλιό καθεστώς, το Κόμμα και την ιδιοκτησία της» απορρίφθηκαν από πολλούς ηγέτες του δημοκρατικού κινήματος, όπως ο Anatoly Sobchak. *La Repubblica* (August 28, 1991), σ. 3.

πηγές. Επιπλέον, νέες εθνικές κυβερνήσεις που έρχονται στην εξουσία σε συνθήκες εθνικής πόλωσης είναι αδύνατο να εγγυηθούν τα δικαιώματα των μειονοτήτων στα νέα τους κράτη. Πιθανότατα, ο πρώτος στόχος, τέτοιων εθνικών κυβερνήσεων —εθνική ομοιογένεια, και κρατική σταθεροποίηση— θα υπονομεύσει τη στράτευσή τους στη δημοκρατία. Γι' αυτό το λόγο η αναγνώριση των μειονοτικών δικαιωμάτων είναι η κρίσιμη δοκιμασία της δημοκρατικής στράτευσης των αναδυομένων δημοκρατικών κυβερνήσεων στη Γιουγκοσλαβία και την τέως ΕΣΣΔ.

Υπάρχουν σοβαροί λόγοι για να εναντιωθούμε στην εθνική διάκριση στα νέα κράτη. Η συνεχιζόμενη εθνική διαμάχη μπορεί να καταλήξει σε διαρκή πολιτική αστάθεια, να δημιουργήσει ένα δυσμενές κλίμα για ξένες επενδύσεις και να υπονομεύσει την ολοκλήρωση των νέων κρατών στην παγκόσμια αγορά. Ανάλογα, οι διεθνικές διαμάχες μπορεί να καταλήξουν σε μια ευρείας έκτασης μετανάστευση σε μέρη της τέως ΕΣΣΔ και Γιουγκοσλαβίας. Η σημερινή κατάσταση εθνικών σχέσεων, ωστόσο, ευνοεί την αποσύνθεση και την τροποποίηση των συνόρων. Αυτή η άνευ προηγουμένου κατάσταση ζητά νέες λύσεις σε παλιά προβλήματα, με τη μορφή ίσως νέων ομοσπονδιακών διακανονισμών.⁴⁷ Εάν η έκρηξη του εθνικισμού είναι η αναπόφευκτη συνέπεια της εθνοτικής πολιτικής και της κατάρρευσης των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών, κάθε προσπάθεια σωτηρίας της εθνικής ενότητας και της εδαφικής ακεραιότητας από τα έξω είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Η υποστήριξη, λοιπόν, μιας ειρηνικής και ελεγχόμενης διάσπασης, συνοδευόμενη από μετατόπιση σε μια οικονομία της αγοράς, είναι η καλύτερη δυτική πολιτική προστασίας της σταθερότητας της διεθνούς τάξης.

47. Τη στιγμή που τελειωνε αυτό το άρθρο (15 Ιουνίου, 1991) ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία. Η επακόλουθη στρατιωτική επέμβαση στη Σλοβενία και τις Σερβο-κροατικές περιοχές της Κροατίας κατέστρεψε τα τελευταία υπολείμματα νομιμότητας

του ομοσπονδιακού κράτους. Αν και η τελική έκβαση της σύγκρουσης είναι αβέβαιη, αυτά τα συμβάντα επιβεβαιώνουν την άποψή μας ότι ούτε η Γιουγκοσλαβία ούτε η Σοβιετική Ένωση μπορούν να επιβιώσουν της παρούσας εθνικής κρίσης.

Απόδοση στην ελληνική: Γιώργος Ν. Μερτύκας

